Məmmədova Türkan[19]
ÖLƏN DÜNYAM ROMANINDA MƏNƏVİYYAT MƏSƏLƏSİ

Xalqımıza aid olan bir sıra milli dəyərlər var ki, bunlar ədəbiyyatımızda da öz bədii əksini tapıbdır. Dastanlarımız, folklor nümunələrimiz, şeir və poemalarımızda, nəsr əsərlərimizə milli dəyərlərimiz, axlaq və mənəvi məsələlərimiz obrazlı, poetik bir şəkildə özünü göstərib.

"Kitabi - Dədə Qorqud" dastanında çox maraqlı, hem də ibrətamiz bir epizod var. Qazan xanın oğlu Uruz əsirlikdə olarkən anası Burlaxatuna deyir ki, yağlar mənim ətimdən qara qovurma bişirib sənin qabağına gətirəcəklər. Başqaları bir yeyanda, sən iki ye. Qoy sənə tanımasınlar. Ağam Qazanın namusu tapdalanmasın (1). Bu milli dəyərlər bir sıra dastanlarımızda yaşadılıb. Qaçaq Kərəm İsrafil ağa ilə düşmən olsa da mərdliyini, kişiliyini qoruyub saxlayır. Onlar hər ikisi bir - birini öldürməyə fürsət gəzir. Belə bir fürsət Qaçaq Kərəmin əlinə düşür. O, İsrafil Ağanın çadırına girir. İsrafil ağanın qadını da həmin çadırda yatdığı üçün Qaçaq Kərəm düşməninə qadınına bağışlayır, onu vurmur. Bir gülləni onun çadırına qoyub gedir. Səhər İsrafil ağa yuxudan ayıb o güllənı görəndə Qaçaq Kərəmin mərdliyini bir daha təsdiqləyir (1).

Bu hər bəzən namus və axlaq motivləri xalq yaraqısı İsmayıl Şıxlının romanlarında da öz əksini tapmışdır. Cahandar əğa Allahyarın arvadını qaçırtdığı üçün o da ondan intiqam almaq istəyir. Cahandar ağaya əli çatmayan Allahyar onun atının quyruğunu kəsir. Ağa qadınına görə kişinin namusu at, arvad, və papaqdır. Ai tqidim qardaşım, namusudur. Cahandar ağanın rüsvayçılığdan xilas olmaq naminə sevimli Qamərini öldürü ağrın ilə güllələnəsi isə əsərinqəhrəmanının namus İəkəsinin qanlı yumulmasına son qoyu yolu kimi qəbul etməsinin sübutudur.

Umumiyyətlə İsmayıl Şıxlı yaradıcılığı bir mənəviyyat dünyasıdır. Axlaq və mənəvi məsələləri onun roman və hekayələrinin əsas ana qaynağıdır. "Ölən dünyam" əsərində biz bunun şahidi oluruq. Bu mühitdə sözübütöv, igid, tənuz, namuslu insanlara xüsusi dəyər verilir. Belə insanlara böyük ehtiram göstərilir. Ömər koxanın yaşadığı mühitdə ağsaqqal, böyük sözünə nahaysızlıq ehtiram var.

Əsərin hər səhifəsinda, hər abzasında bütün bunlar aydın nəzərə çarpır. Xalqımıza məxsus olan mənəvi-axlaqi keyfiyyətlər sadiqlik, əsər boyu saxlanılmış odlu-atlı, qanmana-ğelin, oğul-ana, bacı-qardaş münasibətlərində öz əksini tapmışdır.

Əsər təsadüf nəticəsində Akazaxdıklar nəslindən olan Həsən ağanın oy zamanı bilmədən Çıraqlılar nəslindən olan dostu, qardaşının qayını, vaxınlarda tovu olacaq Ələddini güllə ilə vurması ilə başlayır. Bu hadisə iki nəsil arasında düşmənciliyə, sonda isə böyük bir nəslin sürətlə oluınmasına vol acır. Çıraqlılar gənc Ələddinin ölümünə na qədar yanslar da, onlan daha cox narahat edən isə bu isdə xayanatin olub olmaması idi.

Son dərəcə səbirli və temkinli olan Ömər koxanı Fatullayev: "Nəvəni öldürəndən nə xeyir əldə etmirsən? Gül kimi oğlanı əninə qeltan elavələr, sir da sasub bıxaxmaz. Bəs onun qanı verdə qalacaq?" - dedikdə əlsaqqal Ömər koxa aləqsaqnda havia cavab verərək: "Ölən da bizimdir, öldürən da"- deməklə arada olan düşmənciliyə son vermək istəyir. Lakin Ələddin onun sözləri önünə ələdikdə nifrətini, qazabini söz vasıtası ilə sovudur və vəna da əlsaqqallıqndan eeri alınır. Onun oğlu Samilə olan dialoqunda bu aydın hiss olunur. Onu qana vurmazlar. oğul, bir da sənin uzun oğlanın ocağının basındadı, uan-qana, stıd-sıdda qarışıb. - Məsləhətin nədi ata usağın qanı batsınmı? - Sabr elə, bala, nəhəq dan verdə qalmaz. O əlini qana bulayıb, sən bulama. Gec-tez haqq öz yerini tapacaq (3, 262). Son dərəcə təsirli verilan bu sahnə biz əlsaqqal və ağsaqqal sözünə hörmətin ən bariz nümunəsini göstərik.

Güllü arvadın çox-çox illər qabaq Ömər koxa ilə bağlı xatrıladığı bir ahvalat o zamanın sosiyyasini başa düşmək üçün çox marağlıdır. Haşiyyə qıxaraq etmək istərdim ki, İsmayıl Şıxlı yaradıcılığında keçmişə bağlı xatıralari - retrospeksiya yolu ilə oxuculara çatdırılır, həm da bütövlükdə yox, fraqmentlər şəklində. Güllü arvad xatıraiyr ki, hələ bala qız olduğu vaxtlarda Ömər koxanın gəlinlərinin biri paltarını itirmişdi: «Bu biabırçılıq idi. Qızın, ya gəlinin paltarını itirməsi, namusunu itirməsi demək idi». Bu hadisə bütün tayfanı larzəyə gətirir. Tayfanın əğsaqqalı dardın ağırlığından iki gün dilinə çörək vurmadı. Ömər koxa isə Kimsənin nəfsini qıkmayıb, ona söz deməyə iqtidarı olmur. Yalnız təsadüfən paltarın camış tərəfindən yeyilməsi bilinəndə «kişinin qan saçlılmış gözləri ela bil işıqlandı, deyəsən, sifəti da açıldı. Dodaqlarında gülüşə bənzər bir şey sezildi». Ömər koxa özünə məxsus beş camışın üçünü bir-bir doğratdırıb onların mədəsinda itmiş paltar axtarır. İtmiş paltar isə üçüncü camışın mədəsinden çıxır. Əğsaqqal dərindən nəfəs alır, rahatlanır. "Elə o gecə gəlini atası evinə yola saldılar. Ei yayladan arana dönəndən bir az sonra isə onun mevidini Gəmiqavanın alt tərəfindən, eilakanın vanından tardılar" (3, 252).

Əsərdə ana adının ucalıtanın və xırk qadının cəkdivi dərdlər qarısında aylmazlıvının Güllü ananın timsalında vermisdir. Güllü ana adar oturub batman şəlan, hər sevin vərini bilən, xanımxan bir türk qadınıdır. Onun uzaqəərəmliyini bəslanna gələn bəkalara temkinlə vanasmaqbna Ələddinin cənazəsini Çıraqlılara anaranda Alaazaxdıklarin basınpanaqlıdan, eb Somistan ağa və Həsən ağa tüfəng eötürmək istədikdə Güllü xanım " Əli yalın gedəcəvik. - dedi.- düşmən üstünə ha verimirik, qurandada cıracaqlar", deməsinda, sürətlə ardarkən etdiyi hərəkətlərdə və nəvəsi ölən zaman gəlnina dediyi kişi qızı ol, dost var, düşmən var fikrinda görmək çətin deyil.

Əsərdə müəllif namus, qeyrət və kişilik qüruru kimi xüsusiyyətləri Kabı Kəsəmanlı və 15 yaşlı uşağın dialoqunda da davam etdirmişdir.

- De görüm, bala, mənə nə sözün var? Uşaq stulunu azca irəli çəkdi və yazı masasına doğru yıldı.

[19] BDU Qazı filalı

- Bizim kəndin şura sədrini, Qəzənfər kişini tanyırdınızmı? Kəsəmanlı dik atıldı, qaşları çatıldı, kirpiklərini bir-iki dəfə çəxıb gan sağlımış gözlərini uşağın üzünə zillədi.

- Nə olub ki? - Onu mən öldürmüşəm. - Yəni? - Mən! - Sən nə danışırsan, bala, onu iki aydır öldürüblər. Öldürənlər də qalada yatır.

- Yox. Kabı dayı, o tutuların heç bir günahı yoxdur. Onu mən öldürmüşəm. Uşaq ayağa durdu. Şalvarının belini qurdaladı, və cəndan bir nəqan çıxarıb masanın üstünə qoydu.

- Bax bunnan. Dilz qaşının ortasından vurdum. Bu da Qəzənfərin qanlı papağı, tapançası da üstündə. - Axı, nə üçün? Uşağın qaşqabağı tökildi. Birdan-birə sifətini elə bil qara bulud bürüdü. Deyəcəyi sözə çatınlık çəkirmiş kimi bir-iki dəfə udqundu, sonra temkinini pozmadan qətiyyətlə dilləndi:

- Bacımı satırmışdı.

Kabı kişi 15 yaşlı uşaqda bu namusu, qeyrəti gördükdə ğərəhh hissi keçirir və uşağı qucaqlayıb sinəsinə sıxarıq "Vallah kişi çıxıbsan, kişi. Ananın südü sənə halal olsun"- deyir (3, 273).

Fikrimcə Kabı Kəsəmanlı mənsub olduğu xalqın mənəvi dəyərlərinan dayaqlanan Cahandar ağa mənəvi-axlaqnın davamçısıdır. O, evdəkilərin birinin ölümünə, mal-qanının oğurlanmasına dözə bilərdi. Ancaq arvad-uşağın namusunu satışlımış olsaydı... "Aman Allah, sən bela bir rüsvayçılıq elə»a" sədası əğ azərbaycanlı kişisinin namus, qeyrət məsələsindəki təəssüblüşləyinin qurbanı: və qanısz ölüşməyəcəyindan xəbər verir (4).

Belalıdır, İsmayıl Şıxlı yaradıcılığına nəzər saldıqda hiss olunur ki, yaradıcılığının son akkordu kimi ömrünün qürub çağında qələmə aldığı bu əsərdə yazıçı öz amalına sadiq qalmış, bir şəxsiyyət olarəq vətanın, xalqının mənəvi - axlaq dünyasını zənginləşdirməyə çalışmışdır. Bir sözlə, İsmayıl Şıxlı yaradıcılığı axlaq və insanlıq dastanıdır.

İsmayıl Şıxlının keçdiyi böyük, dəyərli, nümunəvi həyat yolu hər bir azərbaycanlı üçün örnəkdir. Bu dəyərli sözləri ulu öndərimiz H.Əliyev İ.Şıxlı yaradıcılığı haqqında demişdir.

Çətin günlərimizə mən sənə anıb,
Kömeyə səsledim duyan insanı.
Ariflər içində çoxdan yaranıb,
İnsanlıq dastanı- Şıxlı dastanı (2).

Ədəbiyyat siyahısı

1. Azəm Yadigar, Ədəbiyyatımızda milli dəyərlər, Beynəlxalq Mədəni Klubu" İctimai Birliyinin AR Prezidenti yanında QHT-lərə Dövlət Dəstəyi Şurası
2. Böyük yazıçı, yüksək şəxsiyyət İsmayıl Şıxlı - 100, metodik vəsait, Zərdab-2019
3. İ.Şıxlı, Seçilmiş əsərləri II cild,
4. İsmayıl Şıxlı yaradıcılığının milli-mənəvi qaynaqlari Himalov Qasımov Xalq Cəzəti - 2009 - 5 April - S. 7.

Açar sözlər: İsmayıl Şıxlı, Ömər Koxa, namus, mənəviyyat, folklor.

Keywords: Ismail Shikhli, Omar Koha, spirituality, honour, folklore.

Ключевые слова: Исмаил Шихлы, Омар Коха, честь, духовность, фольклор.

Summary

" Spirituality problem" of the novel of " My Dead World"

In my article titled " Spirituality problem" of the novel of " My Dead World", the ethics view of that time was illuminated, Kabhi Kassamali and Jahandar Agha were analyzed comparatively.

Резюме

«Проблема духовности» романа «Мой мертвый мир»

В моей статье под названием «Проблема духовности» романа «Мой мертвый мир» была освещена этическая точка зрения того времени, сравнительно проанализированы Кабхи Кассамали и Джахандар Ага.